

Світлана Біляєва,
Ірина Карашевич (Київ)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КАРТОГРАФУВАННЯ ТА ВИВЧЕННЯ ПАМ'ЯТОК ТУРЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

У статті аналізуються деякі аспекти картографування та дослідження археологічних пам'яток турецької культури на території Північного Причорномор'я. Розглядаються проблеми, які постали перед дослідниками у вивченні цього періоду середньовічної історії. Визначаються завдання та перспективи каталогізації.

В статті аналізуються деякі аспекти картографування та дослідження археологічних пам'яток турецької культури на території Северного Причорномор'я. Рассматриваются проблемы, возникшие перед исследователями в изучении этого периода средневековой истории. Определяются задания и перспективы каталогизации.

Тривалий час співіснування України і Османської імперії, перебування частини українських земель у її складі було одним з маловивчених періодів в історії обох країн. До того ж становище України у складі Російської імперії, а згодом і радянської не сприяло визначенню історичних реалій, а навпаки у відповідності до політичних, релігійних та ідеологічних настанов породжувало неадекватну оцінку минулого.

Не пощастило і багатьом пам'яткам історії і культури. У XVIII ст. за часів російсько-турецьких війн деякі міста – фортеці, як, наприклад, Очаків були зруйновані. В середині XIX ст. після поразки Росії в Кримській війні на підставі Паризького мирного договору 1856р. було знищено фортецю Ізмаїл. У напівзруйнованому стані знаходились і фортеці Єні-Кале та Арабат.

Із скасуванням статусу Аккерманської фортеці як самостійного військового об'єкту в 1832 р. пришвидшилась її руйнація. І в Очакові, і в Аккермані, і в Керчі стіни фортець, що залишилися, намагались остаточно розібрати на будівельні матеріали місцеві жителі.

Попри все розвиток тюркології у Російській імперії XIX – початку XX ст. вніс суттєві зрушення у джерелознавчі дослідження писемних та деяких історико-архітектурних пам'яток. У 1928–54рр. в Одесі діяв Інститут східних мов, у якому особливе місце посідав «переклад офіційних турецьких документів». Дехто з випускників, хто володів турецькою мовою, як, наприклад, А. А. Борзенко, займалися вивченням східних пам'яток [1, 33–36]. Значний доробок у збереження джерел доби турецької присутності був зроблений Одеським Товариством Історії та Старожитностей (1839 – 1922 рр.). Завдяки діяльності Товариства, були зібрані численні турецькі документи, речі матеріальної культури XVIII ст., як, наприклад, печатки турецьких султанів, колекції монет. У 1896 році Товариство зробило спробу

зберегти Аккерманську фортецю від знищення і взяти її під захист. В 1906 році члени цього Товариства відвідали пам'ятку. Ними була зроблена фіксація зруйнованих частин фортечних будівель, а також надано рекомендації щодо заходів по ліквідації руйнувань [2, 24–35]. Однак, через фінансові труднощі Товариство не могло утримувати фортецю в належному стані.

Перші археологічні дослідження на її території пов'язані з ім'ям Е. Р. фон Штерна. У 1900 – 1912 роках ним були проведені розкопки на території фортеці в пошуках непошкоджених шарів античного міста Тіри, в ході яких були виявлені турецькі культурні шари. Знайдені різночасові середньовічні матеріали, зокрема турецький фаянс та люльки, а у 1912 р. – кладки стін, побудованих в османські часи (XVI – XVIII ст.). Е. Штерн заклав дві траншеї між водяними воротами і узбережжям лиману. За висновками дослідника, шари були порушені і йшли у глибину до скельної породи [3, 92–101]. Руйнація античних шарів відбулась в турецькі часи, тобто після 1484 р. і була пов'язана з будівельною діяльністю османів, що знайшло своє підтвердження і в ході проведених нами досліджень.

З 1919 до 1937 р. (за часів перебування Аккерману у складі Румунії) з певними перервами на території фортеці та навколо неї проводили розкопки румунські вчені, але цільових досліджень залишків османського періоду не було.

У 1940–1941 рр. поновлені археологічні розкопки в Аккермані під керівництвом директора Аккерманського музею В. Шахназарова. Він помилково відніс до турецького часу побудову фортеці, яка насправді має декілька будівельних періодів, і османський зокрема, а також кам'яні сходи з фортеці в бік лиману. За знахідками окремих поховань В. Шахназаров визначив місцезнаходження турецького цвинтаря [4, 8].

Що стосується іншої османської фортеці Північного Причорномор'я – Очакова (Озі), то перші випадкові знахідки з Очакова та його околиць надійшли у музейні збірки Ермітажу, Херсонського музею у XIX – на початку XX ст. Це насамперед скарб з 494 монет у мідному глечуку, серед яких були і турецькі монети XVIII ст. Крім того, дослідженні поховання із золотими та срібними монетами також XVIII ст. Знайдено унікальну срібну чашу [5, 63–64], керамічний посуд, люльки, татарську та турецьку зброю, лапідарні пам'ятки, надмогильні стели та інші предмети матеріальної культури.

На початку XX століття здійснені і перші археологічні обстеження поселень навколо Очакова В.І. Гошкевичем [6, 11, 12]. В 1914 р. ним також були проведені дослідження фортеці Тягин на Херсонщині.

За часів Української держави (Г.П. Скоропадського) з відкриттям Української Академії Наук у 1918 р. завдяки невтомній праці видатного тюрколога та мовознавця академіка А. Кримського склалися позитивні

передумови розвитку тюркології. В 1924 році була видана його фундаментальна робота «Історія Туреччини». Одна з основних тем книги – слов'янський фактор в межах Османської імперії. Саме А. Кримським було поставлене надзвичайно важливе питання про вплив слов'янської культури, мови – на Османську імперію [7, С.11]. Він вважав, що подібне стало можливим завдяки політичній та релігійній толерантності Османської імперії. Така думка в Радянському Союзі вважалася не лише небезпечною, а і крамольною.

В 1925 році Управління науковими установами України підготувало проект постанови щодо охорони пам'яток та ухвалило рішення про утворення спеціальних органів для виконання цього проекту. В 1925 – 1926 роках були створені крайові комісії в губерніях, які займалися реєстром і охороною пам'яток історії та культури на місцях. Так, у 1926 році почала роботу Одеська крайова комісія, яка опікувалася величезною територією Півдня України (Херсонська, Миколаївська, Зінов'ївська, Криворізька, Мелітопольська, Маріупольська землі за тогочасним адміністративним поділом). В реєстр комісії увійшли також пам'ятки часів турецької присутності. Вони були взяті під охорону та поділені на категорії. Перед комісією було також поставлене завдання планової охорони пам'яток історії та архітектури. Створена і спеціальна підкомісія у складі О. Дерібаса, Ц.С. Ємського, В.І. Смирнова для обстеження одеських цвинтарів християнських, єврейських, турецьких з метою виявлення цінних історичних та архітектурних пам'яток [8]. Але з 1929 р. розвиток тюркологічних досліджень в Україні практично припиняється, вчені опинилися під пресом сталінського режиму. В 1941 р. заарештований і А. Кримський, який помер у 1942 р. у в'язниці.

Що стосується становища історико-архітектурних пам'яток, то в 30-х роках деякі ремонтні роботи в Криму, зокрема, в Бахчисарайському палаці були здійснені, хоча і досить невдало за браком коштів та фахівців з османської архітектури і мистецтва.

У повоєнні роки сходознавство не вважалось актуальною темою досліджень, але деякі вчені-сходознавці, уцілілі від сталінських репресій, намагалися відродити сходознавчі традиції в Україні (А. П. Ковалевський, Е.Г. Кезма). Цю ідею, до речі, підтримали П. Тичина та М. Рильський. Протягом 50–80 рр. комуністичне керівництво було змушене розпочати діяльність сходознавчого напрямку в Академії Наук УРСР, але проходила вона під ретельним ідеологічним контролем, що заважало об'єктивному вивченню сходознавчої проблематики [9, 37–39].

У повоєнні роки завдяки зусиллям археологів була складена археологічна карта Причорномор'я, на якій в Очакові та навколо нього були позначені окремі знахідки середньовічного часу, зокрема, османські, та здійснений опис пунктів Очаківської околиці із знахідками доби

середньовіччя [10,60,65,68,71,84–85]. С.І. Капошиною в районі с. Дніпровка на городищі XIV–XVI ст. виявлені залишки фортифікації (вал), наземних будівель з каменю, сирцю, очерету з земляними підлогами. У потужному, до 1,6 м культурному шарі знайдений інвентар (лопати, лемеші, ножі, мотика), уламки посуду XIV–XVI ст. (11, С.127–150). В 1975р. периферійним загonom Ольвійської експедиції тут зібрані фрагменти середньовічної кераміки, а у 1982 р. здійснені невеличкі розкопки [12, Буйських, Ієвлев, 1991, С.89–104; Бураков, 1991, С.105–109].

Значний внесок у дослідження історичної топографії Очакова, локалізації фортець та інших пам'яток міста зроблений місцевим краєзнавцем С.В.Страшним. Він склав карту історико-археологічних пам'яток Очакова, визначив ряд архітектурних об'єктів, кордони історичного міста, межі охоронної та ландшафтної смуги, – тобто підготував практично перший проект Очаківського історико-культурного заповідника.

За подальшим розвитком системи охорони пам'яток історії та культури у Радянському Союзі, особливо з 60-х р та у 70-80-х рр. була здійснена реєстрація пам'яток, взяття їх на облік та під охорону, проведенні реставраційні роботи на багатьох пам'ятках Криму, зокрема таких, як мечеть Джума-Джами у Євпаторії, Муфтії-Джами у Феодосії, пам'яток Бахчисараю та ін.

Внаслідок археологічних досліджень в Криму (Судак, Феодосія, Мангуп, Алушта та ін.), а також у Північному Причорномор'ї (Акерман – Білгород-Дністровський, Ізмаїл, Хаджибей – Одеса та ін.) разом з матеріалами інших історичних періодів були виявлені і матеріали османського часу. Вони частково представлені зараз у регіональних музеях, а результати досліджень узагальнені в монографічних працях та статтях. Так, під час дослідницьких робіт в Аккермані (антична Тіра) у 1969-1973 рр. (С.Д. Крижицький, І.Б. Клейман, А.О. Кравченко) у шурфах, зокрема, у Портовому дворі, був зафіксований культурний шар турецького часу, але цільові розкопки об'єктів османського періоду не здійснювались.

Пам'ятки татарської та турецької фортифікації іншої частини Причорномор'я – Херсонщини пов'язані, насамперед, з районом Нижнього Дніпра. Після спорудження Каховської ГЕС деякі з них опинилися на дні Каховського моря. Що стосується фортеці Тягин, то у 1981 р. завдяки зусиллям М. Оленковського вдалося взяти її на державний облік. Тоді ж її належним чином було паспортизовано та встановлено охоронний знак, а в 1983 році за рішенням Херсонського облвиконкому пам'ятка була взята під державну охорону. Залишки укріплень та археологічні матеріали, знайдені у Бериславі, пов'язують з фортецею Кізі-Кермен. Знахідки зберігаються у Херсонському музеї [13, 51-53]. На думку В. Тимченко, на лівому березі Дніпра в районі сучасного міста Каховки могла бути і інша фортеця, згадана у історичних джерелах – Аслан-Кермен [14, 233]. На жаль, дуже часто при

дослідженні більш ранніх пам'яток культурним шарам із знахідками XVII – XVIII ст. не приділялося уваги. Лише в у звіті Л.Д. Дмитрова [15] є інформація, що у верхніх шарах Любимівського городища у південно-східній частині, виявлені археологічні знахідки османської культури, а саме: фрагменти фарфору, фаянсу та скла. Які мають аналогії у культурних шарах Аккерману.

Лише з кінця 80-90-х рр. XX ст. починається розвиток нового напрямку археологічних досліджень – вивчення пам'яток османського часу. З 1989 р. ініційовані розкопки в Ізмаїлі (А.О. Добролюбський) та в Очакові (С.О. Біляєва).

Розкопки Ізмаїльської фортеці здійснювались Охоронним археологічним центром управління культури Одеського облвиконкому. Вони проводилися з метою вивчення послідовності та характеру нашарувань південно-східної частини фортеці. Запропонована і певна класифікація керамічних знахідок [16,118–120; 120–123].

Під час досліджень в м. Очаків у 1990-1996 рр. Очаківською експедицією Інституту археології НАН України (керівник С.О. Біляєва) на підставі картографічних матеріалів, писемних джерел та матеріалів розкопок локалізовано місцезнаходження найдавнішої фортеці на карті сучасного міста, здійснено стаціонарні дослідження на замчищі біля колишнього будинку синагоги першої половини XIX ст.; у рочищі Левада неподалік від будинку колишньої турецької мечеті, переосвяченої у 1788р. після штурму Очакова та перебудованої у православний храм у XIX ст.; ногайської юрти за межами міста, що засвідчено на одному з планів Очакова XVIII ст.; турецького валу в районі вул. Хетагурова. Спелеоархеологічним загonom експедиції під керівництвом Т.А. Боровського здійснені обстеження локалізації входів та галерей підземного міста. Також проведені розкопки залишків турецької фортеці XVIII ст. на о. Березань (С.О. Біляєва, В.М. Якубов).

Значне розширення масштабів досліджень в Очакові відбувалося у 1997–1998рр. під час роботи Міжнародної українсько-турецької експедиції Інституту археології НАН України та Турецького історичного товариства під керівництвом С. О. Біляєвої з українського боку та Б. Ерсоє – з турецького та у 1999-2004 рр. під керівництвом С. О. Біляєвої та О. В. Сухобокова. Саме в цей час відкриті залишки господарського комплексу біля монументальної будівлі всередині фортеці, закритий комплекс матеріалів XIV–XVст. під шаром більш пізнього часу, зафіксовані залишки турецької лазні в ур. Левада. Накопичена величезна колекція знахідок матеріальної культури, зокрема унікальний екземпляр люльки з пінного каменю, вставка у перстень з сердолику та інші матеріали [17, 60–66].

Під час робіт експедиції мала місце і археологічна розвідка на півострові Кінбурн, де виявлені деякі ознаки колишньої турецької фортеці. Більш

широке обстеження Кінбурнського півострова здійснено А.В. Майстренком. Ним зафіксовані контури ретрашементу кінця XVIII ст. Кінбурнської фортеці. Знахідки джучидських монет XIV-XV ст. на території, що прилягає до колишньої фортеці, свідчать про появу поселень до приходу османів, що узгоджується із знахідками в Очакові [18, 80-81]. Залишки поселенських структур XV-XVIII ст. фіксуються і на інших ділянках півострова (Комендантське-1 – кераміка та монети Манглі-Гірея XV-XVI ст.; Комендантське-2 – знахідки джучидських монет XIV ст.; Покровка-1 – кераміка, мідна пряжка та фрагмент бронзового дзеркала XIII-XV ст.; Покровка-4 – фрагменти кераміки, візантійських амфор, чавунного казана та прикраси давньоруського та золотоординського часів).

Серед інших пам'яток Миколаївщини треба відзначити і іншу цікаву знахідку. На думку В.Б. Пиворовича на території міста-фортеці Балікля, розташованого поблизу с. Покровка Веселинівського району Миколаївської області, виявлений тимчасовий монетний двір XV ст., де карбувалися монети Менглі-Гірея I [19, 86].

Іншою видатною пам'яткою Західного Причорномор'я є Аккерманська фортеця. Вивчення золотоординського, а згодом і османського періоду історії Аккерманської фортеці та матеріальної культури відбувається вже в другій половині XX – на початку XXI ст. Насамперед, слід відзначити дослідження А. О. Кравченко 1967-84 рр. культурного шару Білгорода кінця XIII-XIV ст., коли внаслідок золотоординського панування привносяться істотні зміни у характер матеріальної культури [20]. З набуттям васальної залежності від османів у 1475 р. починається і запровадження османського впливу на розбудову Аккерману і поширення османської культури. Початок планомірного вивчення Аккерману османського періоду відбувається з відкриттям залишків османської лазні у Портовому дворі фортеці у 1998р. професором Боскуртом Ерсоем (Туреччина).

У 1999-2002 та 2004-2005рр. Міжнародною українсько-турецькою експедицією Інституту археології НАН України здійснені археологічні дослідження на території Портового (Карантинного) двору Аккерманської фортеці. Основні роботи зосереджено у центральній частині двору між Портовими воротами і барбаканом. Завдяки археологічним обстеженням та розкопкам, зафіксовано планувальну структуру, ознаки перебудови та зміну призначення деяких будівельних об'єктів, що мали місце з кінця XV до XIX ст. включно. Нарешті стало можливим знайти пояснення розбіжностям між повідомленнями писемних джерел та планами фортеці, що призвели в свою чергу до атрибуції будівлі турецької лазні, побудованої наприкінці XV – на початку XVI ст. і пізнішого комплексу майстерні з складським приміщенням [21, 136]. Відкрито основні функціональні приміщення турецької лазні. Вони розташовані на площі біля 200 кв. м. Це – роздягальня, прохолодна секція, гаряча банна секція, приміщення для опалення (кюльхан),

та підвальне приміщення (гіпокауст), яке є складною інженерною системою циркуляції гарячого повітря для обігріву підлоги лазні, теплообміну та відведення конденсату. За повідомленням Евлія Челебі, який був у Аккермані в середині XVII ст., лазню побудовано за часів Баязіда II, тобто наприкінці XV – на початку XVI ст. Це підтверджується і археологічними джерелами, зокрема знахідками монет.

З'ясовано, що лазня функціонувала за своїм призначенням принаймні у XVI – XVII ст., коли її засвідчив Евлія Челебі. Але невдовзі відбулася перебудова лазні та зміна її призначення. Протягом тривалого часу тут працювала майстерня з виготовлення виробів із свинцю, зокрема куль, а також існувала комора для зберігання продукції [22].

Продовжується вивчення планувальної структури Портового двору та башти барбакану (2005р). Розпочаті обстеження навколо мінарету мечеті Баязіда II у громадському дворі фортеці.

Перспективними є і подальші розвідкові роботи у Білгороді-Дністровському, Овідіопільському та інших районах Одеської області з пошуку поселень татарського та османського часів. Так, у 1998 році Молозькою експедицією на чолі з А. Е. Малкокевичем під час охоронних досліджень могильника римського часу Молога-II, розташованого на правому березі Дністровського лиману, було виявлено об'єкти турецького часу XVII-XVIII ст., досліджено зольник, а також шість господарських ям цього ж періоду [23, 38-44].

Крім картографування нерухомих пам'яток османської культури, надзвичайно важливим є інше завдання вивчення османської культури в Україні: фіксація та каталогізація рухомих пам'яток, які практично зустрічаються більшою чи меншою мірою на всьому просторі країни, що пов'язано з різними історичними і політичними обставинами. Однією з таких обставин є вимушене переселення козаків під тиском російського царату та побудова козацьких січей на землях, які на той час входили до Османської імперії. Так, після зруйнування Чортомлицької січі козаки подалися під протекторат Туреччини, отримавши дозвіл від кримського хана побудувати Січ в районі колишнього давньоруського Олешшя. Археологічні дослідження, проведені на території Олешківської Січі Д.Я. Телегіним та О.М. Титовою, виявили поряд з виробами місцевого виробництва імпортні речі – фаянсові чашечки, виготовлені у відомому турецькому центрі Кютах'я. Фахівці вважають що частина склянок, кукулів та інших предметів із скла також турецького походження [24, 67-68]. Дослідження останніх десятиліть засвідчують значне поширення предметів татарської та османської культур на інших козацьких січах та поселеннях [25, 195-197].

Не дивлячись на певні зрушення у вивченні історико-культурного процесу в Україні часів османської присутності, подальше дослідження проблематики не втрачає актуальності. Зокрема, це стосується і

картографування рухомих і нерухомих пам'яток. Особливо зазначимо, відсутність планомірних обстежень територій, які були у складі Османської імперії, з метою виявлення залишків фортець та інших поселенських структур, цвинтарів і ін. і створення, таким чином, карти пам'яток османської культури, що має надзвичайне значення для розуміння взаємовідносин і взаємовпливів різних культур в межах України.

У становленні і розвитку соціальних, економічних і культурних інститутів як Османської імперії, так і у державотворчих інституціях козацької України велику роль відіграла взаємоприсутність різнокультурних компонентів, різних державних систем та векторів зовнішньополітичного напрямку, що засвідчується результатами досліджень останніх десятиліть. Це дає реальну підставу подальшого вивчення нових напрямків історичного розвитку Північного Причорномор'я за доби Османської імперії.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Турушкіна Н.В. Діяльність Інституту Східних мов в Одесі (1828–1854рр.) // VI сходознавчі читання А. Кримського. Тези доповідей міжнародної наукової конференції. – К., 2002. – С. 35–36.
2. Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1906. – Т. XXVI. – С. 24–35.
3. Штерн Э.Р. О последних раскопках в Аккермане летом 1912г. – Записки Одесского общества истории и древностей, 1913. – Т. 31. – С.92–101.
4. Кравченко А.А. Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII–XIV вв.). – К., 1986. – С. 8.
5. Фабрициус И.В. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР. – К. – 1951, С. 60, 63–64, 65, 68, 71, 84–85.
6. Гошкевич В.И. Летопись Херсонского музея за 1913 г. Херсон. – Вып. 5. – С. 11–12.
7. Кримський А. Історія Туреччини. К. – 1996. – С. 11.
8. Збірник матеріалів Одеської крайової комісії для охорони пам'яток матеріальної культури та природи // НКО. УСРР – УПР НАУКА 1927.
9. Циганкова Е.Г. Сходознавча традиція в Україні 50–80рр ХХ ст. // VI сходознавчі читання А. Кримського. Тези доповідей міжнародної наукової конференції. К. – 2002. – С. 37–39.
10. Фабрициус И.В. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР. – К., 1951. – С. 60, 63–64, 65, 68, 71, 84–85.
11. Славін Л.М. Археологічні дослідження городищ, поселень та могильників Ольвійського оточення у 1949–1950 рр. – АП УРСР. – Т. V. – 1955. – С.127–150.
12. Буйських С.Б., Ієвлев М.М. Про осіле населення понизь Дніпра та Південного Бугу у X–XIII ст. // Археологія. – 1991. – № 4. – С.89–104; Бураков А.В. Полив'яний посуд з городища Дніпровське-2. // Археологія. – 1991. – С.105–109.
13. Оленковський М. Турецькі археологічні та історичні пам'ятки в пониззі Дніпра (проблеми охорони та дослідження) // Україна і Туреччина. Тези доповідей міжнародної наукової конференції з нагоди 80-річчя заснування Турецької Республіки. – К., 2003. – С. 51–53.

14. Тимченко В. Османська фортеця Аслан-Кермен на Дніпрі (за археологічними та писемними джерелами) // Україна-Туреччина: минуле, сучасне та майбутнє. К., 2004. – С. – 231–234.

15. Дмитров Л.Д. Отчет о раскопках городища в с. Любимовка Каховського р-на Херсонської обл. в 1951г. – НА ІА НАНУ. – 1995/46.

16. Добролюбский А.О. Стратиграфия турецкого Измаила и ее исторические комментарии // Проблемы истории и археологии Нижнего Поднестровья. Тезисы докладов и сообщений научно-практической историко-краеведческой конференции. – Белгород-Днестровский, 1990. – С.118–120; Дынник И. Н. Керамический комплекс Измаила XVI – XVII вв. // Там само. – С. 120–123.

17. Біляєва С.О. Археологічні дослідження Очакова // BORISTHENIKA-2004. Матеріали міжнародної наукової конференції к 100-літтю початку досліджень острова Березань Э. Р. фон Штерном. Николаев. – 2004. – С. 60–66.

18. Майстренко А.В. Памятники археологии Кинбурнского полуострова // V Николаївська обласна краєзнавча конференція: «Історія, етнографія, культура. Нові дослідження». – Миколаїв, 2004. – С.80–84.

19. Пиворович В.Б. Походный монетный двор Крымского ханства в крепости Балыкля // V Николаївська обласна краєзнавча конференція: «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв, 2004. – С.86.

20. Кравченко А.А. Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII–XIV в.). – К., 1986. – С.126.

21. Шлапак М. Белгород-Днестровская крепость. – Кишинев. – С. 136.

22. Біляєва С.О., Ерсой Б. Дослідження Карантинного двору Білгород-Дністровської фортеці // Нові дослідження козацької доби в Україні. Вип. 11. – К., 2002. – С. 28–30; Біляєва С.О. Відновлення планувальної структури Портового двору Аккерманської фортеці: нові відкриття // IX Сходознавчі читання А. Кримського. – К., 2005. – С. 66–67.

23. Малюкевич А.Е. Охрана и исследования памятников археологии в Одесской области // Сборник научных статей. – Одесса, 1999. – Вып. I. – С.38 – 44.

24. Телегин Д.Я., Титова О.М. Археологічні дослідження Олешківської Козацької Січі // Україна і Туреччина. Тези доповідей міжнародної наукової конференції з нагоди 80-річчя заснування Турецької Республіки. – К., 2003. – С. 67–68.

25. Кресін О. Османська імперія: роль в історії України // Україна -Туреччина: минуле, сучасне та майбутнє. – К., 2004. – С. 192–198.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Біляєва Світлана Олександрівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу давньоруської та середньовічної археології Інституту археології НАН України.

Карашевич Ірина Володимирівна – лаборант І категорії Інституту археології НАН України.